

ПРЕДГОВОР

Задграничните дружества с българско участие при комунизма се превръщат в една от централните теми на политическия и обществения дебат веднага след промените през 1989 г. в България. Това е напълно логично, защото в основата стои въпросът за съдбата на стотици милиони левове държавни средства. Както много други сектори на икономиката, дейността и управлението на задграничните фирми като част от системата на външната търговия имат строго поверителен характер и стават обществено достояние чак след рухването на тоталитарната система.

Много въпроси, свързани с тях, са обект на остри политически спорове и на многобройни публикации в пресата.

В дебатите за причините и за виновните за завещаната от комунизма икономическа криза те са част от въпроса за изнесените зад граница капитали. Макар и да не са основна тема, тяхната дейност е засегната в няколко изследвания като тези на Н. Димитров, А. Александров – „Вина и виновници“ (1991); „Икономическата криза в България: причини и последици“ (1992) на Румен Биков, Маргарит Мицев и Начо Начев; „Крахът – записки по българските реформи“ (1998) на Тошо Пейков; „Външният дълг и 10 ноември в документи и тайни“ (2002) на Люба Манолова. В тях въпросът за задграничните дружества е поставен предимно в контекста на икономическата криза и като един от най-типичните примери за злоупотреби и корупция по времето на комунизма. В частта за задграничните фирми тези изследвания са по-скоро фрагментарни и почиващи на документи, появили се непосредствено в първите години на прехода. В други книги, като „Спомени“ на Огнян Дойнов (2002), съществуването на задграничните дружества е отбелязано бегло, а в колективния труд „От девети до десети“ (съставител Димитър Иванов, 2004), посветен на държавата при комунизма, те дори не са споменати.¹

И при двете групи изследвания липсва цялостна картина и анализ на задграничните дружества. Акцентът е поставен предимно върху дейността на част от тях през 80-те години. Периодът на създаване и дейност през 60-те години изобщо отсъства. Не е проследено развитието на задграничните фирми и проблемите, свързани с тях, през 70-те години с изключение на някои отделни при-

---

1 В „Спомени“ Огнян Дойнов говори откъслечно по тази тема. Въпросът за задграничните дружества е представен от журналистката Зоя Димитрова. В книгата „От девети до десети“ задграничните дружества изобщо отсъстват, макар че външната търговия при комунизма е представена в отделна глава „Търговията“ от Недялка Сандалска.

мери. Това води до налагане на погрешни интерпретации в някои най-нови исторически изследвания².

Дори 20 години след края на тоталитарната система много въпроси остават замъглени в общото непознаване на управлението на икономиката при тоталитарната система. Целта на настоящото изследване е да даде една по-цялостна представа за задграничните дружества, като изясни процесите при тяхното създаване и дейност и проследи държавната политика спрямо тях както през епохата на комунизма, така и след политическите промени в България през 1989 г. Изследването има документален характер и предлага проучване на следните въпроси:

- предпоставки за създаване, цели и задачи на задграничните фирми;
- нормативна база за тяхното образуване, дейност и ликвидиране;
- периоди в развитието им;
- система за контрол и отчетност;
- механизми на финансиране;
- видове дружества.

Тук те са разгледани като най-голямата задгранична инвестиция по време на комунизма и част от тогавашната система на външна търговия. При нея съществуват предприятия производители и външнотърговски организации, които осъществяват износа и вноса на част от стоките чрез създадените от тях задгранични дружества. Учредявани са предимно в развитите западни държави и в някои страни от Третия свят (след 1989 г. започва да тече процес с обратен знак – за кратък период от време се образуват значителен брой нови фирми предимно в СССР и някои страни от СИВ). Учредяването става по предложение на различни стопански и външнотърговски организации с решение на Министерския съвет.

В развитието си задграничните дружества³ преминават през четири периода. Първият започва в началото на 60-те години и приключва през 1969 г. с разгрома на икономическата групировка „Тексим“ (регистрирала първата задгранична фирма за прикриване на оръжейни сделки). Той се характеризира с хаотичното, стихийно и безконтролно нарязване на над 80 задгранични дружества, а случаят „Тексим“ се използва формално за ликвидиране на половината от тях.

---

2 Виж Евгения Калинова и Искра Баева, „Българските преходи 1939–2005“, изд. „Парадигма“, С., 2006, с. 159. Авторите посочват, че задграничните инвестиции са започнали през 80-те години, позовавайки се на непълното проучване за задграничните дружества в книгата на Румен Биков, Маргарит Мицев и Начо Начев – „Икономическата криза в България: причини и последици“ (1992).

3 Имената на задграничните дружества с българско участие в книгата са изписани както са посочени в архивните документи. В преобладаващата част те са на български език. Има и изключения, когато в материалите чуждестранни фирми са посочени на английски. В такива случаи цитирането им също е на английски език.

Вторият период е през 70-те години. Той съвпада с приемането на държавната стратегия за външна търговия и обвързва развитието на фирмите със стратегическата цел да се увеличи износът на българска машиностроителна продукция. Започва изграждането на материално-техническите бази на съществуващите малко над 40 дружества, увеличават се техните уставни и оборотни капитали.

Третият период е през 80-те години и се отличава с две големи вълни на образуване на значителен брой нови фирми (1981–1982 г. и 1987–1989 г.) и отслабване на държавния контрол върху дейността им. Направени са и най-значителните инвестиции за купуването на фалирвали производствени предприятия на Запад.

Четвъртият период започва през 1990 г. и завършва в края на 90-те години с приватизирането на големите външнотърговски организации и държавни фирми, които са собственици на задгранични дружества. Важни процеси са отпадането на държавния контрол (правителството на Луканов, 1990 г.), опитите да се установи изтичането на капитали и общата липса на политическа воля във всички политически мнозинства да се установи контрол върху задграничните инвестиции. Освен с фалита на много от фирмите периодът приключва със смяната на собствеността им – от държавни те преминават в частни ръце.

Дружествата с българско участие зад граница са систематизирани в три групи:

– Първа група – фирми на Държавна сигурност. Те са разделени на две подгрупи. Първата е фирми по линия на „скрития транзит“⁴, или държавна контрабанда, чрез която са осъществявани оръжейни сделки и контрабанда на наркотични вещества и различни стоки. Втората подгрупа са т. нар. неяви фирми, свързани предимно с дейността на Първо главно управление на ДС (разузнаването), изпълняващи задачи по осигуряването (кражби) на ограничени от Запада ембаргови технологии.⁵

– Втора група – търговски фирми (най-многобройните), извършващи износа и вноса на стопанските и външнотърговските организации, чиято цел е разширяването на съществуващите пазари и завладяването на нови.

– Трета група – производствени дружества (създадени на базата на фалирвали западни фирми).

---

4 Терминът „скрит транзит“ е наложен от комунистическата власт през 70-те години и по същество е евфемизъм, зад който тя прикрива извършването на държавна контрабанда под контрола на ДС.

5 Тяхната дейност е разгледана самостоятелно в началните глави на книгата за целия период от съществуването им от 1961 до 1991 г. Поради тази причина при следващата група от фирми (търговските) периодът отново започва от 60-те години и продължава към 70-те и 80-те години.

Изтичането на държавни капитали е ставало в три направления. Първото са средствата за създаване на фирмите. Тези инвестиции засягат осигуряването на първоначалния уставен капитал, парите за увеличението му, оборотните средства, както и значителни суми за изграждане на материално-технически бази и за купуването на офиси. Второто направление е свързано със средствата за покриване на загубите на губещи дружества. Третото се отнася до печалбите на печелившите фирми, които не са преведени в България.

Първоначално капиталите са предоставяни от фирмите майки – съответните външнотърговски и стопански организации, от които е произлизала инициативата за създаването на задграничните фирми. От 1973 г. по-голямата част от тях се финансира чрез заеми от специално създаден фонд в Министерството на външната търговия (МВТ), който набира средствата от печалбите на работещите дружества. Разбира се, необходимо е уточнението, че този механизъм на финансиране се отнася преди всичко за търговските фирми, а не за фирмите на Държавна сигурност. Освен от специалния фонд някои търговски фирми са финансирани и от други фондове на МВТ. Много стопански и външнотърговски организации обаче са финансирани за създаване на дружества чрез банкови заеми от Българската външнотърговска банка и по-късно от Минералбанк, тоест с държавни средства. Едно от редките изключения за пряко финансиране от държавния бюджет е дружеството, регистрирано в Либия, за проучване и добив на нефт, което поглъща 200 млн. долара от държавната хазна.

През 1992 г. парламентарната подкомисия за установяване на причините за икономическата катастрофа при комунизма посочва, че задграничните фирми са около 390 и в тях са инвестирани около 350 млн. долара. Тези данни се сочат официално в редица документи на държавни институции и са цитирани многократно в пресата. От изследваните архивни документи за периода 1961–1991 г. настоящото разследване установява, че в задграничните дружества са вложени най-малко 712 млн. долара (в тази сума не се включват средствата за заплати, командировки и поддръжка, които значително биха я увеличили). Броят на задграничните фирми също надвишава цифрата, посочена от парламентарната подкомисия. Установените в проучването фирми са над 450⁶. Официалният регистър на задграничните фирми, предоставен от Министерството на икономиката в Народното събрание през 2004 г., съдържа едва 311 фирми, повечето от които са създадени след 1989 г. Цифра на вложените капитали не се споменава.

През всичките години най-дискутираният въпрос около задграничните фирми остава колко средства са изнесени чрез тях. Извън недоказуемите твър-

---

6 В приложението в края на книгата предлагам „Списък на задграничните дружества“, който съдържа всички фирми, установени в архивите, както и тези от официалния регистър на Министерството на икономиката от 2004 г.

дения за „червените куфарчета“, раздавани след 10 ноември 1989 г., се споменават различни суми от порядъка на стотици милиони долари до няколко милиарда в американска валута. Подобни твърдения обаче не са подкрепени с конкретни доказателства.

За разлика от тях настоящото проучване доказва, че основните средства, които държавата е загубила от задграничните фирми, са непреведените през годините печалби в България. От един документ на Националната служба за защита на конституцията (днешната Държавна агенция „Национална сигурност“) до Главна прокуратура от 1991 г. се посочва, че тези печалби възлизат на около 1 млрд. долара и злоупотребите с тях вече са започнали. Макар да липсват други официални документи на държавни институции, които да потвърдят това, документът на българското контраразузнаване не може да бъде пренебрегнат с лека ръка и ще стои като факт, докато не се открият доказателства, които да го опровергават. Главна прокуратура успява да върне в държавния бюджет само 115 милиона лева.

Има и автори, които смятат, че инвестираните в задграничните дружества държавни средства са незначителни.⁷ Настоящото проучване не следва подобен подход. Най-малко защото в едно сухо съпоставяне на различни параметри от икономическата рамка на тоталитарната държава се губи същинската история на епохата, важни свидетелства за която са запазени в редица неизследвани до момента материали от архивното наследство, представени за първи път тук.

Книгата се реализира благодарение на Института за изследване на близкото минало. Особено съм признателен на българския емигрант Пантелей Киселов, който подкрепи финансово проекта. По този начин се даде възможност за провеждането на мащабно проучване, базирано на най-широка документална основа, включително и на архивни източници в чужбина. Изследвани са правителствените архиви (включително и такива, засекретени до 2004 г.) в Централния държавен архив (ЦДА) от периода 1961–1993 г., а също така и редица решения на Политбюро и на ЦК на БКП, както и на различни комисии към тях от този период. Публично достояние стават архивни документи от ЦДА на Министерството на външната търговия и различни външнотърговски организации от 60-те и 70-те години, които не са били изследвани досега. Проучването им се реализира благодарение на съдействието, което получих от директора на ЦДА Георги Чернев. Друг ключов архив е този на дело № 4/1990

---

⁷ Такава теза застъпва Румен Аврамов в книгата си „Пари и де/стабилизация в България 1948–1989“, Институт за изследване на близкото минало, Институт „Отворено общество“, „Сиела“, 2008. В нея той посочва, че инвестираните в задграничните фирми средства са „неособено голям поток, представляващ незначителна част от привлечените заемни средства“. Според него и печалбата от държавната контрабанда е малка (виж „Встъпление“, с. 16).

на Главна прокуратура за икономическата катастрофа. В него са събрани уникални по своята ценност материали (нефигуриращи другаде) по разследваните от прокуратурата и следствието направления – „Скрит транзит“, „Външна търговия“ и „Задгранични дружества“, както и показанията на редица важни фигури от политическия и стопанския елит при управлението на БКП.⁸ Използвани са и архиви на МВР, БНБ, на Министерството на икономиката и на Народното събрание, както и документи на Агенцията по приватизацията. Особено полезни бяха редица материали на Народното събрание и документи от други източници, които ми бяха предоставени от депутата от СДС Лъчезар Тошев. По този начин той не само ми спести много време, но и беше един от хората, които още в началото ме поощриха да извърша това изследване. Благодарен съм му не само за това, но и за факта, че не спря да търси истината.

За първи път в българската документалистика се използват свидетелства от архива на бившето Първо главно управление на ДС по линия на научно-техническото разузнаване и взаимодействието му в тази насока с КГБ, получени официално от Националната разузнавателна служба през 2008 г.⁹

Беше ми предоставен достъп и до някои важни лични архиви от хора, чиито имена по една или друга причина не са огласени. Документите в тях обогатиха личния ми архив за задграничните дружества, който съм събирал през годините.

Проучени бяха и някои важни чуждестранни архиви. Става въпрос за търговските регистри в административните съдилища в най-големите центрове в Германия, страната в Западна Европа, в която са регистрирани най-много дружества с българско участие. Съдебните архиви в Мюнхен, Франкфурт, Берлин и Хамбург позволяват да се проследи фирмената история на всяко дружество и да се установи кои са оцелели и кой е техният нов собственик след

-
- 8 Важно е да се отбележи, че цитираните в книгата показания от дело № 4 не са изтъргвани насила или манипулирани, както това е ставало по време на т. нар. „народен съд“ или при определени следствия, водени от Държавна сигурност. По-голяма част от разпитите протичат под формата на беседа – прокурорите или следователите приканват съответното лице да разкаже онова, което му е известно по даден въпрос. Всички лица са разпитани в качеството им на свидетели и са потвърдили казаното с клетва и подпис. Показанията са особено ценни, тъй като допълват и обогатяват историята, запазена в архивните документи. Не на последно място те са много по-точни и обективни от интерпретациите на различни факти и събития в част от мемоарната литература за този период.
- 9 Авторът получи достъп до близо 100 тома разузнавателни данни от Националната разузнавателна служба след съдебен процес за достъп до информация по случая „Георги Марков“, който печели във Върховния административен съд. В част от разузнавателните отчети се съдържа и информация по линия на научно-техническото разузнаване и сътрудничеството с КГБ, които са цитирани в настоящата книга.

приватизацията. Благодаря на колегата ми Драгомир Иванов от в. „Дневник“, с чиято помощ успях да извърша проучванията в Германия.

Убеден съм, че знанието, заключено във всички изброени по-горе архивни източници, най-точно и безпристрастно обяснява различни процеси от българския преход и дава отговор на много неудобни въпроси, които държавата и политическият елит продължават да премълчават. Това знание противостои на митовете за цяла една епоха, както и за ролята на фигурите, участвали в довеждането ѝ до икономически крах. Документалните свидетелства още един път потвърждават, че в тях е съхранена истинската история и е важно да се познават. Особено в такава държава като България, в която съпротивляващите се сили от миналото се опитват да пренапишат историята на комунизма, като я представят в приемлива за новите поколения и удобна за самите тях опаковка.

Авторът, януари 2009